

В. Чорній-Мешикова, асп.

**УСЛІД МОВОТВОРЧОМУ ПОДВИГУ КОБЗАРЯ:
ШЕВЧЕНКОВА МОВНА КАРТИНА СВІТУ У ТВОРЧІЙ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МАКЕДОНСЬКОГО ПОЕТА Р. ЖІНЗІФОВА**

У статті розглядаються основні закономірності рецепції уснопоетичних компонентів Шевченкової мовної картини світу в перекладах поезій Шевченка й оригінальній поетичній творчості македонського поета Р. Жінзіфова. Черпаючи з Шевченкового джерела, Р. Жінзіфов виховувався як поет на його поезії, ґрунтуючись водночас на традиціях поетичної мови македонського фольклору.

This article deals with the basic laws of reception of folklore components of a language picture of the world of Shevchenko in translations of poetry of Shevchenko and in original poetic creativity of macedonian poet R. Zhinzifov are considered. Scooping from a Shevchenko's source. R. Zhinzifov was brought up as sings on its poetry, being based simultaneously on traditions of poetic language of macedonian folklore.

Геніальний український поет Тарас Шевченко за багатьма параметрами близький македонцям. У своїй доповіді “Опора українського відродження”, опублікованій у македонській газеті “Утринські веснік” (Скоп’є), академік Б. Ристовські підкреслив, що Т. Шевченко, безсумнівно, є найвидатнішим творцем національної свідомості українців, української національної думки, фундатором сьогоднішньої української літературної мови, основоположником сучасної української поезії та української літератури взагалі і пророком української сучасної державності. У цьому контексті він зазначає, що Т. Шевченко для українського народу є чимось більшим, ніж його сучасники О. Пушкін для росіян, А. Міцкевич для поляків, Ф. Прешерн і В. Штур для словенців, В. Стефанович-Караджич для сербів, П. Петрович-Негош для чорногорців, Л. Гай для хорватів, П. Славейков, Х. Ботев та І. Вазов для болгар. Шевченко для українців є тим, ким є для македонців культурно-національні фундатори брати Д. і К. Міладінови, Г. Пулевські, К. Петков-Місірков і К. Рацін¹.

Це загальне твердження шановного македонського вченого ми спробуємо конкретизувати в розвитку теми рецепції Шевченкової

мовної традиції в Македонії середини XIX ст. Доказовим матеріалом у пропонованій статті є спостереження над оригінальною поезією видатного македонського поета Р. Жінзіфова та його перекладами поетичних творів Т. Шевченка.

Оскільки ім'я Р. Жінзіфова не є таким відомим в Україні, як ім'я Т. Шевченка в Македонії, вважаємо за доцільне навести короткі біографічні відомості про македонського поета. Райко Жінзіфов народився 1839 року в м. Велесі, а вже 1857 року, вісімнадцятирічним юнаком, змушений був, рятуючись від турецьких переслідувань, емігрувати до Російської імперії. 1858 року побував в Україні, а саме в Києві, Одесі, Херсоні. Останній період свого короткого життя письменник провів у Москві, де й помер 1877 року. Поет, публіцист і перекладач, Р. Жінзіфов писав трьома мовами – македонською, болгарською та російською, але найбільше зробив для становлення й розвитку македонської мови та літератури. Працюючи над пропонованою статтею, ми зверталися до найповнішого поки що зібрання творів Р. Жінзіфова, підготовленого до друку Г. Тодоровським².

Звертання македонського поета до доробку Т. Шевченка ґрунтувалося, насамперед, на близькості історичної долі македонського та українського народів, і, зокрема, подібності в сумних умовах, що в них у XIX ст. розвивалися національні культури та мовні свідомості македонців та українців. Так само у світі не визнавалося існування як української, так і македонської нації, у обох народів відбувався непростий процес творення літературної мови, не було в обох народів і власної церкви, а їхні землі знаходилися під чужою владою. Більшість сучасників Т. Шевченка замість власної мови користувалися російською в літературі та культурі. У той самий час, коли в Україні викладання у школах та університетах відбувалося російською, німецькою чи польською мовами, коли в Лівобережній Україні декотрі інтелігенти русифікувалися, розмовляли, писали, видавали книги російською мовою, ігноруючи мову предків як селянську та "некультурну", в Македонії талановиті автори писали грецькою, болгарською та сербською мовами, так само, як і згадані українці, розвиваючи чужу літературу та науку. І ті, й ті, за влучним висловом І. Огієнка, забували, що "хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ"³.

Ось на цьому політичному та суспільному тлі й слід розглядати типологічні та контактні зв'язки мовотворчої діяльності

Т. Шевченка і Р. Жінзіфова. Але ж не варто забувати й про подібності та паралелі психолого-біографічного характеру. Так само як і Т. Шевченко, Р. Жінзіфов учився творити, маючи за зразок македонські народні поетичні твори, які закарбувалися в його пам'яті ще з дитинства. Специфічні умови особистого життя і Т. Шевченка (десять років солдатчини на східному кордоні Російської імперії), і першого македонського поета Р. Жінзіфова (півжиття у вимушеній еміграції) сприяли посиленню романтичної ідеалізації далекої батьківщини, її народу та вітчизняного фольклору в поезії обох письменників.

На основних підсумках мовознавчої творчості українського генія вдало, як на нашу думку, наголосив В. Русанівський: "Активними учасниками процесу творення української літературної мови на народній основі були І. Котляревський, Г. Квітка-Основяненко, А. Метлинський, Л. Боровиковський, Є. Гребінка та ін. Пошук шляхів розвитку української літературної мови завершився у творчості Т. Шевченка. Твори Т. Шевченка характеризують такі дві найголовніші особливості: 1) орієнтація на весь український народ, на весь обшир України; 2) прагнення згуртувати народ навколо важливих суспільних ідеалів: антикріпосництва, демократичного ладу, національної самосвідомості". До цього дослідник додає: "Максимально залучаючи до літературної мови багатства народної мови, він (Т. Г. Шевченко – *В. Ч.-М.*) увів у мовно-літературну практику абстрактну лексику – новотвори, церковнослов'янізми, інтернаціоналізми. Завдяки творчості Шевченка українська мова постала перед світом як одна з розвинених літературних мов"⁴. Але ж і Р. Жінзіфов своїми поезіями македонською мовою боровся проти експансії грецької культури та мови, щоб здобути права слов'янського слова у церквах і школах у Македонії та інших слов'янських країнах, які на той час перебували під подвійним рабством, духовним грецьким і політичним турецьким. Твори рідною мовою стали великим кроком вперед на шляху повного націокультурного відродження. При цьому, як зазначає Б. Ристовські, Р. Жінзіфов та його товариш К. Міладінов саме від Т. Шевченка навчилися, як знайти шлях "до практичної поетичної літературної реалізації рідного слова, кормили любов до свого поневоленого народу і, ним натхненні, гартували македонський патріотизм"⁵. Таким чином, вже обставини, за яких творили Т. Шевченко і

Р. Жінзіфов, у близьких напрямках формували ті мовні картини світу (МКС), що втілювалися в їхніх поетичних доробках.

Як відомо, у сучасній лінгвістиці розрізняють концептуальну, або наукову картину світу як певну сукупність знань про світ, що оточує людину, та МКС як засіб втілення (реалізації) цих знань. Співвідношення між науковою картиною світу та МКС у науці розглядалися по-різному. Так, Б. Л. Уорф писав: "Ми розчленовуємо природу в напрямі, підказаному нашою рідною мовою. Ми вирізняємо в світі явищ ті чи інші категорії та типи зовсім не тому, що вони (ці категорії та типи) є самоочевидними; навпаки, світ виникає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який має бути організований нашою свідомістю, а це означає, в основному – мовною системою, що зберігається в нашій свідомості"⁶. Із цього погляду, МКС є первинною стосовно наукового пізнання й, додамо, словесної творчості.

Натомість Л. Вайсгербер схилявся до думки про певну незалежність людської свідомості від МКС, певний тут "вектор свободи". Він постулював можливість для кожної людини "маневру в процесі засвоєння і застосування її рідної мови і <...> він уповні здатний зберігати своєрідність своєї особистості в цьому відношенні"⁷. Але ж тут варто погодитися з тими мовознавцями, що радять пригадати в цьому зв'язку твердження Е. Сепіра, що люди, які говорять різними мовами, живуть у різних світах, а зовсім не в одному⁸. Із цього випливає, що й у концепції Л. Вайсгербера індивідуальна картина світу обов'язково виступає як етнічно забарвлена.

Тому видається цілком логічним, що українська дослідниця І. Голубовська обговорює ідею національної мовної картини світу (НМКС), під якою розуміє "відбите в мовних формах етнічно обумовлене осмислювання та оцінювання зовнішнього світу стосовно певного етносу"⁹.

Таким чином, сприйняття певних традицій Шевченкової поезії македонським поетом неодмінно мало бути забарвлене етнічно, а на текстах, що відбили цей акт рецепції, мали позначитися особливості македонської НМКС. Водночас можна постулювати, що диференційний аспект рецепції має в даному випадку співіснувати з інтегральним, адже йдеться про ситуацію, що її не враховують процитовані вище лінгвісти – обидва поети належать до слов'янської

мовної спільності, а фольклор їхніх народів пов'язаний генетично, через спільний фонд праслов'янської усної традиції.

Щодо Т. Шевченка, то фольклорний компонент його індивідуальної МКС досліджувався здавна. Останніми десятиліттями вийшли й монографічні праці С. Я. Єрмоленко¹⁰, А. Мойсієнка¹¹, Ю. Б. Дядищевої-Росовецької¹². Певну конденсацію висновків цих досліджень знаходимо в праці Л. І. Шевченко: "Генезис символів Т. Шевченка переважно виводять із народнопоетичної мови, що безумовно, логічно, особливо щодо ранньої романтичної творчості. У такому ракурсі символізм поета корельований із картиною світу українського народу та є розвитком фольклорної (дорефлексивної) символіки в літературній традиції... <...>. І ранній Т. Шевченко в історії української літературної мови насамперед є митцем, що актуалізує і розвиває семантико-образні потенції фольклорного слова. Традиційна рослинна символіка (верби, калини, тополі, лілеї та ін.) чи тваринного світу (коня, сови, змії, орла, шуліки, і т.д.) набуває в Кобзаревих текстах семантичних трансформацій, ідіостилістичної атрибуції, що впливає як на обсяг значення слова, так і на його синтагматичну сполучуваність й отже, розвиток"¹³.

Відповідні стилістичні особливості Шевченкової поезії Р. Жінзіфов відтворював, насамперед, у своїх перекладах. Слід зазначити, що він, перекладаючи поетичні твори Т. Шевченка, виховувався на його віршах як поетична особистість та, водночас, намагався зробити їх доступними для свого народу. Власне Р. Жінзіфов перекладає те, що як тема або мотив було йому близьким особисто, або ж обирає для перекладу поетичні явища, які відбивали реалії народного життя, подібні до тогочасних македонських, або такі, що мали народнописанне походження й нагадували македонському поетові твори його вітчизняної народної творчості.

Порівняємо оригінал поезії Т. Шевченка (початок вірша "Думка") і македонський переклад:

Т. Шевченко

Переклад

Р. Жінзіфова

Тече вода в синє море ,
Та не витікає,
Шука козак свою долю
А долі немає.

Течив вода в сино море,
Та не истекуват,
Барат козак своја среќа
А он среќа нема.

(Т. Шевченко. С. 79¹⁴).

Ми бачимо, що Р. Жінзіфов у своєму перекладі зберігає не лише структуру «психологічного паралелізму», що є, як зазначає О. Веселовський, сутністю не лише загальнослов'янською, але й загальноіндоевропейською¹⁵; далі, українське "сине море" він передає як "сино море", адже йдеться про загальнослов'янський постійний епітет; нарешті, українське «козак» Р. Жінзіфов залишає неперекладеним, щоб залишити в македонському тексті якусь прикмету українського національного колориту. До того ж перекладач зберігає й український народнопісенний розмір (8 + 6, або коломийковий). Таким чином, МКС, відтворена в цьому перекладі, залишаючись, в основному, македонською, має й виразну українську забарвленість.

Подібні співвідношення свого і запозиченого знаходимо й у перекладі поеми Т. Шевченка "Наймичка". Ось його фрагмент:

Т. Шевченко

Переклад

Р. Жінзіфова

Тричі крига замерзала,	До три п'ти замрзало в поле,
Тричі розтавала,	До три п'ти одмрзало в поле
Тричі наймичку у Київ	До три п'ти ратакиња в Киев
Катря проводжала ...	Е испраштала млада Катерина...

(Т. Шевченко. С. 79).

Український поет, що часто звертається в своїй творчості до повторів, використовує тут стилістичний прийом анафори¹⁶, міцно опертий на один із компонентів української фольклорної СКС. Йдеться про повторення тричі, що мало магічний характер, а в Шевченковому фрагменті виявляється потрійним: «трічі» відбувається кожна із названих дій, самих цих дій теж три, нарешті структура (за Дж. Ренсомом) процитованих чотирьох рядків може бути відтвореною в такий спосіб: "Три роки поспіль Катря проводжала наймичку у Київ". При цьому всі явища "текстури" зосереджено в трьох перших рядках, що метафорично передають часову протяжність дії, останній же рядок із "текстури" містить тільки віршований розмір.

Тепер звернемося до перекладу. Р. Жінзіфов точно відтворює співвідношення текстури й структури в рядках оригіналу, але індивідуальну Шевченкову образність перших трьох рядків він передає за допомогою вітчизняних фразеологізмів "до три п'ти " і " замрзало в поле". Між тим, як зазначає Л. Кулешова, сьогодні дослідники особливу увагу звертають "на одну з важливих

«складових» мовної картини світу – фразеологічну. Твердження про національно-культурну специфіку фразеологічної системи будь-якої мови стало аксіоматичним¹⁷. І в даному випадку македонський поет-перекладач ніби перетлумачує текст Т. Шевченка за допомогою компонентів македонської МКС, але ж водночас і ускладнює новою семантикою вітчизняні фразеологізми, тим самим збагачуючи новий, отриманий ним македонський текст.

Проте Р. Жінзіфов не лише перекладав поетичні твори Т. Шевченка. Саме Шевченкові мотиви та Шевченкова неповторна тональність звучали у віршах Р. Жінзіфова “Молитва” (“Молитва”), “Прос’як” (“Жебрак”), „Гулаб” (“Голуб”), “Охрид” (“Охрид”), у поемах “Крвава кошула” (“Кривава сорочка”) і “Гусл’ар во собор” (“Гусл’ар у соборі”). У двох останніх поемах, прос’якнених духом народних пісень доби македонського національного опору, поет підіймає свій голос проти турецьких гнобителів.

Під враженням особистого спогаду він описує епічний спів гусл’яра в поневоленому краї. На поклик його гусел народ на мить забув про ярмо. Опис гусл’яра під час його співу засвідчує автентичність знань Р. Жінзіфова про македонських епічних співців та прийоми їх співу та гри на гусл’ях.

“Гусл’ар во собор”

Український

переклад

“Сос скрстени седна крака,

По-турецьки сівши,

Сос гусла под јавор г’столит,

З гуслами під явором

столитим,

Тетиви мр’дна десна р’ка,

Струни торкнулася правиця,

На д’рвја свирба нишаше лист... Музика дерева колисала

листя ...

Текст, що його співає гусл’ар, ліричний і нагадує македонські народні сумні пісні, але у цих строфах відчуються впливи й емоційного вірша Т. Шевченка, і української народної пісні. Так само, як і кобзар на українській кобзі розчулить кожне серце, македонський гусл’ар своїми струнами піднімає його, змушує його частіше битися. Гусл’ар звертається до птахів, до гірських русалок, до гір, до потоків, до місяця, до сонця, до зірок, до дівчат білолицих, до чорнооких жниць, щоб жалкували за вітчизною й плакали над нею, як він. Із його грудей виривається стогін.

Після цих ліричних тонів звертається він до народу й оповідає про важку народну долю, про те, що фанаріот (грек-аристократ часів Османської імперії) потоптав його матеріальні та культурні скарби. Сумно змальовує він долю македонських дівчат, що в'януть, як ті квіти, сохнуть, як той цвіт без роси, або як замерзлий цвіт від березневих заморозків. Все це дуже нагадує зображення кобзарів у поезії Т. Шевченка ("Перебендя", "Гайдамаки", "Сліпий" тощо), але дуже близькі настрої та думки передаються в поемі Р. Жінзіфова за допомогою образних компонентів македонської МКС.

Таким чином, із мовознавчого погляду переклади Р. Жінзіфовим поетичних творів Т. Шевченка, з одного боку, і наслідування його творчій манері в оригінальних творах македонського поета, з іншої, є результатами складної взаємодії компонентів української та македонської уснопоетичних МКС, при цьому, у свою чергу, ускладнених літературними концептами, що повстали як продукти індивідуальної мовної діяльності обох поетів. Український Кобзар залишався для македонського поета зразком патріота, громадянина, поета, який став фундатором літературної мови свого народу.

¹Ристовський Б., акад. Опора українського відродження // Утрински весник", – 2-3 квітня 2005 р.; ²Жинзіфов Рајко. Одбрани творби / Пререди́л Гане Тодоровски. – Скопје, 1981; ³Огієнко І. Історія української літературної мови – К., 2004. – С. 293; ⁴Русанівський В. М. Шевченко Тарас Григорович // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – С. 736–737; ⁵Ристовський Б. Знач. праця; ⁶Уорф Б. Наука и языкознание // Новое в лингвистике. – М., 1960. – Вып.1. – С. 174; ⁷Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. – М., 1993. – С. 6; ⁸Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – С. 7, 261; ⁹Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира. Монография. – К., 2002. – С. 6; ¹⁰Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. – К., 1987. – С. 128–143; ¹¹Мойсієнко А. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша. – К., 1997; ¹²Дядишева-Росовецька Ю. Фольклор і поетичне слова Тараса Шевченка. – К., 2001; ¹³Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови. – К., 2001. – С. 287–288; ¹⁴Шевченко Тарас. Повн. збір. тв. у 12-ти т. – К., 2001. – Т. 1. Поезія 1837–1847. – С. 79. Далі цитуємо за цим виданням, подаючи сторінки в тексті; ¹⁵Веселовский А.Н. Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля // Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М., 1989. – С. 107–113; ¹⁶Шевченківський словник: У 2 т. – К., 1976. – Т. I. –С. 36; ¹⁷Кулешова Л. Фразеологізми на позначення почуттів у мовній картині світу українців // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2004. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 281.